

קבלת הדם בפרה אדומה

- א. קבלה ביד
- ב. הולכה
- ג. קבלה בשמאל
- ד. הסבר נוסף לדינים החריגים
- ה. סיכום

מקרא מועט מוקדש לקבלת דם פרה אדומה בתורה (במדבר יט, ד): "וְלָקַח אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן מִדְּמָהּ בְּאֶצְבָּעוֹ". מועט זה מחזיק את המרובה, וחז"ל מרחיבים אותו, כדרכם, בדינים שונים. בדברים דלהלן, נעסוק בשני דינים המבדילים את קבלת דם הפרה מקבלת הדם שאנו מכירים בשאר הקורבנות: קבלת הדם ביד ולא בכלי, וקבלת הדם בשמאל. שני הדינים הללו שנויים במחלוקת, הן בחז"ל הן בראשונים, ויש בהם כדי ללמדנו דברים העומדים ביסודה של פרה אדומה.¹

מלבד שני הדינים הללו, נזכיר גם דין שלא נזכר אצל חז"ל, וייתכן שיש קשר בינו לבין הדינים הנזכרים, והוא הדין של הולכת הדם, הנדרשת בקורבנות, ונעדרת התייחסות בפרה אדומה.

א. קבלה ביד

בכמה מקומות, מתייחסים חז"ל לקבלת דם הפרה. המשנה השייכת לעניין (פרה ג, ט) סותמת דבריה:²

הכהן עומד במזרח ופניו למערב. שחט בימינו וקבל בשמאלו; רבי יהודה אומר: בימינו היה מקבל, ונותן לשמאלו, ומזה בימינו. טבל והזה שבע פעמים כנגד בית קדש הקדשים, על כל הזיה טבילה. גמר מלהזות, קינח את ידו בגופה של פרה. ירד והצית את האש באליתות; ר"ע אומר: בחריות.

אך המדרש מפרש קבלה זו היאך מתבצעת (ספרי במדבר, כג):

1. [הערת המערכת: התייחסות נוספת לעניינה של פרה אדומה, והגדרת היחס בינה ובין שאר הקורבנות, מצויה במאמרו של אורי רוטנברג: קדושת הגוף לבדק הבית ב"קורבנות החוץ", בגיליון זה.]
2. כך בפשוטות. ישנם אחרונים שהבינו שממילות המשנה "קבל בשמאלו" ברור שהקבלה היא ביד (ולמשל בעל חסדי דוד, קורבנות פ"א ד"ה דם פרת חטאת: "שהרי שפתיו ברור מללו: 'ומקבלו בשמאלו', דהיינו בשמאלו ממש"), אך לענ"ד בקריאה 'חפה', מבלי להכיר את המדרש, אי אפשר לדעת זאת מן המשנה, וניתן להבין שיד שמאל אוזת כלי.

מדמה באצבעו – מצותה מצות יד, ולא מצות כלי. שהיה בדין, הואיל ולוג שמן מכשיר ודם פרה מכשיר, אם למדתי ללוג שמן שאין כשר אלא ביד – אף דם פרה לא יהיה כשר אלא ביד! אתה דן מלוג שמן, ואני אדון מדם האשם!³ אמרת הפרש: לוג שמן כשר ומוכשר להכשיר [ודם פרה כשר ומוכשר להכשיר], אם למדתי ללוג שמן שאין כשר אלא ביד, אף דם פרה לא יהא כשר אלא ביד. וממקום שבאת: אי מה להלן מכלי ליד, אף כאן מכלי ליד? ת"ל: "מדמה באצבעו", מצותה מצות יד ולא מצות כלי.

בפשטות, את הדין של קבלה ביד לומד המדרש בבניין אב מלוג השמן של אשם נזיר, ומן הפסוק הוא דורש שלא יקבל בכלי לפני מתן הדם ליד.⁴

דא עקא, שבתלמוד הבבלי (זבחים צג ע"ב ומנחות ז ע"ב), הגמרא מזכירה את קבלת הדם בפרה, ומשיחה לפי תומה שיש שם כלי, מזרק. הגמרא מזכירה דין שלפיו שיירי הדם פסולים להזאה, ולכן בין כל הזאה והזאה – לאו דווקא של פרה, אלא של חטאות – צריך לנגב את הדם, מכיוון שאי אפשר להשתמש בו להזאה הבאה. אביי מקשה על כך ממשנתנו:

איתיביה אביי: גמר מלהזות, מקנח ידו בגופה של פרה; גמר אין, לא גמר לא!

כלומר, רק כאשר הכוהן גומר את כל ההזאות מדם הפרה האדומה, הוא מקנח את ידו בפרה האדומה, ומשמע שבין הזאה להזאה אין הוא מקנח, ונמצא מזה בשיירי הדם של הזאה הקודמת, שלפי האמור לפני כן, אמורים להיות פסולים להזאה. הגמרא מתרצת:

א"ל: גמר – מקנח ידו בגופה של פרה, לא גמר – מקנח אצבעו. בשלמא גמר מקנח ידו בגופה של פרה, שנאמר: ושרף את הפרה לעיניו, אלא אצבעו במאי מקנח? אמר אביי: בשפת מזרק, כדכתיב: כפורי זהב.

בין הזאה להזאה, מקנח בדבר אחר, לא בגופה של פרה, ואביי אומר שמקנח במזרק. מדוע מניחה הגמרא שאת האצבע לבדה לא ניתן לקנח בגופה של פרה, וצריך לשם כך מזרק? רש"י מצייע לכך שני הסברים:

א. בזבחים (ד"ה במה יקנח) הוא מפרש שלא יכול לקנח בגופה של פרה בגלל השערות שנדבקות, וכנראה שהזאה ביד המלוכלכת בשערות איננה מכובדת.⁵

3. דם האשם, שאמור לבסס את האפשרות שקבלת הדם היא בכלי, משמש בספרי זוטא דווקא כראיה לכך שקבלת הדם היא ביד (ראה הערתו של רח"ש הורוביץ במהדורתו לספרי במדבר, עמ' 154, ד"ה ומוכשר להכשיר). ללימוד זה של הספרי זוטא, נתייחס להלן בסוף דברינו.

4. אך עי' בחסדי דוד (שם): "ונלע"ד דהא נמי הכי גמירי לה, ואסמכתא בעלמא הוא דאסמכיה תנא אהך דרשה".

5. הר"ש על משנתנו כתב זאת במפורש: "ומיגניא לעשות הזאה".

ב. במנחות (ד"ה במאי מקנח) הוא כותב: "וכי בין כל הזאה והזאה יורד מהר המשחה לקנח בגוף הפרה?", וכיוון שכן הוא מקנח במזרק, הזמין לו במקום ההזאה.⁶

לפי דרכנו למדנו, שבהזאת דמה של הפרה האדומה שימש מזרק. מה היחס בין דברי הגמרא הללו למדרש הספרי?

א. אפשרות אחת היא, לומר שיש כאן מחלוקת. כך, למשל, אומרים התוספות ישנים (יומא ב ע"ב ד"ה שכל מעשיה), בתירוץ הראשון. ובאמת, אף שבעל תוספות ישנים כנראה לא ידע זאת,⁷ בספרי זוטא (במדבר יט, ד) שנוי הדבר הזה במחלוקת בין ר' יוסי הגלילי, הדורש כלי – ודברי הגמרא עולים יפה לדעתו – לבין ר' שמעון בן חנינא, האומר שהקבלה ביד, וכדברי הספרי.

ב. אפשרות שנייה מובאת בתוס' שם, מיד בהמשך: "אי נמי, נראה לרב הארי"ה⁸ דההיא דספרי מיירי לענין הזאה באצבעו, דלא ילפינן מהזאת אזור שהוא בכלי". כלומר, המדרש מתייחס להזאת הדם, ולא לקבלתו.

הרמב"ם פסק את דברי הספרי להלכה. אמנם בתיאור מעשה הפרה, הוא כותב כלשון המשנה (הל' פרה אדומה פ"ג ה"ב): "שוחט בימינו ומקבל הדם בשמאלו", אך כשהוא מתאר את קינוח האצבע, הוא חורג מדברי הגמרא, ובניגוד גמור לדברי אביו שלפנינו הוא אומר:

ושירי הדם שבאצבע פסולים להזייה, לפיכך על כל הזאה מקנח אצבעו בגופה של פרה. גמר מלהזות – מקנח את ידיו בגופה של פרה.

וכשמדבר הרמב"ם על הפסולים במעשה הפרה, הוא מונה ביניהם את קבלת הדם בכלי (פ"ד ה"ד):

קיבל דמה בכלי – פסולה, שנאמר: ולקח אלעזר הכהן מדמה באצבעו; מצוותה מצות יד, ולא מצות כלי.

6. עניין זה עוד יוזכר בהמשך. ראה על כך את ביקורתו של הר"ש (שם) ושל בעלי התוס' (מנחות ז ע"ב ד"ה אלא; זבחים צג ע"ב ד"ה אלא), ואת תירוצו של הגר"ז (חדושי מרן רי"ז הלוי, הלכות פרה אדומה, סא ע"ב ד"ה ובה).

7. רשימת הראשונים המביאים מספרי זוטא במדבר נמצאת במבואו של ר' יעקב זאב יוסקוביץ למהדורתו לספרי זוטא במדבר עם פירושו 'אמבוהא דספרי', לודז תרפ"ט, עמ' XV–XVII. הוא מונה שם ראשונים ספורים, ולאחר מכן כותב: "זולת אלו הראשונים... לא מצאנו למי מרבתינו הראשונים ז"ל שיביאו את הספרי זוטא, ולזה יש לשער כי הספרי זוטא נאבד בימי הראשונים". מנחם כהנא, בערך שכתב על ספרי זוטא לEncyclopaedia Judaica, משער ש"This name may possibly attest to its rarity" (כרך 18, עמ' 566).

8. הוא ר' יהודה שירליאון, עיי' א"א אורבך, בעלי התוספות, ח"א, עמ' 323.

פרשני הרמב"ם, שהתייחסו לסטייתו של הרמב"ם מדברי הגמרא בזבחים ובמנחות, יישבו בדרך אגב את דברי המדרש עם דברי הגמרא.⁹

א. ראשון להם היה הראב"ד, ותירוץו: "אבל מצותה מצות יד אמרו, ולא עכוב. תדע, שהרי אמרו: לא גמר, מקנח אצבעו בשפת מזרק, ולדבריו מזרק מאי בעי התם?". כלומר, אף שדרש הספרי שמצוות הקבלה ביד, היא כשרה גם בכלי, וכן נהגו, ולכך התייחסה הגמרא.

ב. כמה אחרונים הציגו שלרמב"ם הייתה גרסה אחרת בגמרא, ולפיה אין היא מדברת בשלב זה על הפרה, אלא על דם חטאות. כך, למשל, בשיטה מקובצת (מנחות שם אות טו): "נוסחא אחריני בספרי כ"י הישנים. לא גמר מקנח אצבעו. בפנים במאי מקנח ליה, אמר אביי: בשפת מזרק".¹⁰

ג. הצעה נוספת שעלתה באחרונים, היא שאכן היה מזרק, אלא שמזרק זה לא שימש לקבלת הדם אחרי השחיטה, אלא רק לקינוח הנזכר, שבין הזאה להזאה.¹¹ מזרק זה הכרחי, כיוון שישנה חובה לשרוף את כל הדם.¹²

אחרי סקירת ההסברים השונים ליחס שבין דברי הספרי ודברי הגמרא, נמצא שישנן שלוש שיטות:

א. שיטת רבנו האריה היא שקבלת הדם רק במזרק, ואף אחד לא העלה על דעתו מעולם לומר שיש קבלת הדם ביד.

9. זאת מלבד אחרונים שאימצו את העיקרון של תוספות ישנים: בדברי חז"ל יש מחלוקת, והרמב"ם פסק כדברי הספרי נגד הגמרא (למשל, ערוה"ש טהרות סי' נז סעיף יב). אף שאין הרמב"ם רגיל לסטות מדברי התלמוד הבבלי, והוא מבכר אותו על פני דברי חז"ל אחרים – מלבד, כך מקובלני ממו"ר ר"ד הנשקה, בספר המצוות, המבוסס תדיר על מדרשי ההלכה – נדמה שכאן דברי הספרי הם 'תלמוד ערוך', ו'סוגיה במקומה', נגד המשא והמתן שבדברי הגמרא (וראה, למשל, בספרו של רב"ז בנדיקט, הרמב"ם ללא סטיה מן התלמוד, עמ' ט-יח; וכן דבריו של ר' ירחמיאל ברודי, לפסיקת הרמב"ם על פי התלמוד הירושלמי בניגוד לתלמוד הבבלי, *Maimonidean studies*, 4, עמ' ט: "ניתן לשחזר את תפיסת הרמב"ם בערך כך: באותן מסכתות שיש להן תלמוד בבלי, הרי הוא 'התלמוד' בה' הידיעה. אולם כשאין תלמוד בבלי למסכת מסוימת ויש לה תלמוד ירושלמי... אם מקור מסוים ממסכת כזו נידון אף בתלמוד הבבלי, במסגרת מסכת אחרת, יש להעדיף את סוגית הירושלמי, בחינת 'סוגיה בדוכתה עדיפה', ועי' שם בכל העניין – ויתכן שעיקרון זה משמש גם כאן).

10. וראה גם חסדי דוד (קרבנות שם); עמק הנצי"ב (על הספרי שם, עמ' קמו ד"ה מצות יד); ערוה"ש (שם סעיף יא). אפשר שניתן למצוא שרידים לגרסה שמשמעותה דומה להצעותיהם, בכתבי היד מספריית הוטיקן ובכת"ל קולומביה של הסוגיה במסכת זבחים, ואכמ"ל.

11. חז"א (טהרות סי' ח ס"ק ו ד"ה ונראה).

12. ראה, למשל, ערוה"ש (שם).

ב. שיטת הרמב"ם שקבלת הדם רק ביד. ואמנם יש בזה מחלוקת, אבל כך נפסקת ההלכה, ואפילו לעיכובא.

ג. בתווך נמצאת שיטת ראב"ד, האומר שאין זה משנה: אמנם לא חייבים לקבל במזרק, אבל אפשר לעשות זאת, ואין עניין לקבל דווקא ביד.

באופן אינטואיטיבי, נראה שהראשונים הנזכרים נמצאים על סקאלה מסוימת בשאלה עד כמה פרה אדומה היא קרבן, ועד כמה הלכותיה שייכות לתחום של קדשים.¹³ בצד האחד עומד רבנו האריה, ולדידו דיני הפרה דומים מאוד לדיני קדשים, ולעומתו הרמב"ם מנתק ביניהם בצורה החותכת ביותר.¹⁴

ב. הולכה

נעצור רגע את הדיון על קבלת הדם, כדי לדבר על דין הולכה. לפי הדרך שבה קראנו את דברי הראשונים, שהמחלוקת שביניהם היא על מקומה של הפרה בין קדשים לטהרות, אפשר שגם דין זה שייך לעניין.

במשנה המדברת על פסול שלא לשמה (פרה פ"ד מ"א), נזכרות העבודות שחיטה, קבלה והזאה, אך נפקדת ההולכה. ההקבלה למשניות מסדר קדשים בעלות תבנית דומה,¹⁵ היא בסיס איתן מספיק כדי לקבוע די בוודאות שאין הולכה בפרה,¹⁶ וכפי שציין בעל חידושי

13. כיוון מסוים באחרונים הוא, שגם בפרה יש צורך בכלי שרת, אלא שידו של הכהן היא זו שמתפקדת ככלי שרת (ראה, למשל, דברי החזו"א (טהרות סי' ח סק"ו): "שזו היד שקבלה, היא ככלי שרת", וראה עוד את דברי ה'מקדש דוד' להלן הע' 21). לפי גישה זו, גם מי שלא הצריך כלי אינו מנתק בין פרה לבין קדשים, שהרי באופן עקרוני גם שם יש כלי – היד. לעומת זאת, אחרונים אחרים מציעים כדברינו, שהיעדר כלי מעיד על כך שקבלה זו איננה עבודה (ראה, למשל, דברי הרב פומרנצ'ק ב'הגה האריה' עמ' קלז. הוא דוחה זאת, מכיוון שהמשנה אומרת שבקבלה ישנו פסול שלא לשמה, המעיד על כך שזו עבודה).

14. השאלה באיזו מערכת ניתן למקם את הפרה האדומה חורזת את מרביתן של הסוגיות הקשורות למעשה הפרה. דיון מקיף מאוד בשאלה זו ערך הרב דני וולף (מנחה טהורה עמ' 236–253). הרב דני פירק את הפרה לגורמים, ודן בנוגע לכל גורם וגורם האם הוא מחבר את הפרה לקורבנות, או מעמיד אותה לעצמה. בצורה דומה מבאר הרב איתמר גרבוז (משנת טהרות עמ' מד-מה), את דין קבלה בשמאל, שידיון להלן: לפי הגר"ז, שיטת רש"י היא שאמנם בדינים מסוימים אנחנו מדמים את הפרה לקרבן, אבל זאת רק בדינים השייכים לחפצא של הפרה, ואילו בדינים השייכים לכוהן העובד אין הדבר כן, ולכן אין צריך לקבל בשמאל. מו"ר הרב משה ליכטנשטיין חלק על הרב גרבוז, וטען שדברי הגר"ז הללו נאמרו בהקשר מצומצם, ולא ניתן להפוך אותם לעיקרון כללי שייך בכל דיני הכוהן העובד.

15. למשל, זבחים א, ד.

16. ידידי רועי בראון הציע, שהוצאת הפרה מהר הבית להר הזיתים היא ההולכה בפרה. אך גם הוא הודה, שלמרות החן הרב שיש בהצעה זו, אין היא נראית בפשוטם של דברים.

מהרי"ח על משנה זו: "הא דלא נקט הויליך, דכאן לא היה כלל הולכה, רק ששחט וקבל בעצמו והזה".¹⁷

למרות זאת, על דברי הספרי, האומר "שאם נשחטה שלא לשמה – פסולה", כותב המיוחס לראב"ד:¹⁸ "ושחיטה דנקט לאו דווקא, וה"ה קבלה והילוך והזאת דמה, אלא חדא מינייהו נקט".¹⁹ אפשר שזוהי גם דעת מחבר הפירוש המיוחס לרבנו גרשום מאור הגולה.²⁰ בעל 'מקדש דוד' (טהרות לג, א ד"ה בפרה), אף שלא הכיר את דברי המיוחס לראב"ד, תלה את דין הולכה במחלוקת רש"י ובעלי התוספות. כאמור, רש"י כותב שהסיבה לכך שהכהן המזה אינו יכול לקנח אצבעו בגופה של פרה בין הזאה להזאה, היא שאין אפשרות לחזור בין כל הזאה והזאה למקום שחיטת הפרה, כלומר, לרש"י מקום השחיטה שונה ממקום ההזאה. בתוס' מבקרים את פירושו (זבחים, ד"ה אלא):

וקשה, מהא דאמר לקמן בריש פרק בתרא שחטה שלא כנגד הפתח פסולה, שנאמר: "ושחט והזה", מה הזאה כנגד הפתח אף שחיטה כנגד הפתח, דמשמע שהיה הכל במקום אחד.

ואם כן, אומר ה'מקדש דוד', מכך שרש"י פירש כן על אף קושיית התוס', נראה שצריך להוליך את הדם.

אפשר, שדבריו המתמיהים של הרמב"ם, הכותב שבין הזאה להזאה מקנח ידו בגופה של פרה, ולא בשפת מזרק כדברי הגמרא, נובעים מכך שהרמב"ם מנתק בין דיני פרה לדיני קדשים. כאמור, ייתכן שזוהי הסיבה לכך שקבלת דם הפרה נעשית ביד, ולא בכלי כבקדשים, וביטוי נוסף לכך הוא שבניגוד לקדשים, אין צורך להוליך את דם הפרה. אם אין צורך בהולכה, ושחיטת הפרה והזאת דמה נעשות באותו המקום, כיוון שטעמו של רש"י לכך

17. וכן, למשל, גם בערוה"ש (טהרות סי' נה סעיף יג).

18. ספרי עם פירוש מיוחס לראב"ד, ניו יורק תשע"ח, עמ' רטו. הדברים שנציע כאן מפתים שבעתיים, מאחר שדברי הראב"ד בהשגתו על הרמב"ם נמצאים מתאימים למיוחס לראב"ד על הספרי, אך מנחם כהנא (פירושים לספרי הגנוזים בכתובי יד, ספר זכרון להרב יצחק נסים זצ"ל, עמ' צט) הוכיח שהראב"ד איננו מחבר הפירוש.

19. מהדיר הפירוש הביא את הערת הרב אהרן צבי קרפט: "צ"ע מה שייך הילוך בפרה, מקום השחיטה הוא מקום ההזאה, ובמשנה פרה (ד, א) לא הוזכר רק שחיטה קבלה והזאה ולא הילוך".

20. בפירושו (חולין כט ע"ב ד"ה כל העוסקים), הוא כותב שישנם שבעה העוסקים בפרה, וללא המוליך נמצאו לנו רק שישה: שוחט, מקבל, מזה, שורף, אוסף האפר והמקדש. אך אפשר להציע הצעות נוספות להשלמת הרשימה, עיי' טעם ודעת (פ"ג ה"ב, ביאורי הלכה ד"ה ומקבל הדם בשמאלו, עמ' עא).

על ייחוסו של הפירוש לרמב"ם, ועל הפרכת הייחוס, ראה: אברהם עפשטיין, פירוש התלמוד המיוחס לרבנו גרשום מאור הגולה, נטועים ו (תש"ס), עמ' 107-133. לספרות נוספת ציין מורי ר' עוזיאל פוקס במבואו לתרגום מאמרו של עפשטיין, שם עמ' 105-106.

שלא יכול לקנח אצבעו בגופה של פרה בין הזאה להזאה אינו מקובל על דעתו של הרמב"ם – פוסק הרמב"ם שהקינח אכן נעשה בגופה של פרה.

לשון אחר: פסיקת הרמב"ם, שמקנח אצבעו בגופה של פרה, היא ביטוי נוסף לשיטתו שהפרה שונה מהקורבנות.

ג. קבלה בשמאל

כמובא לעיל, מצינו מחלוקת במשנה בעניין קבלה בשמאל. תנא קמא אומר שמקבל בשמאל, ואילו ר' יהודה אומר שמקבל בימין ולאחר מכן מעביר לשמאל. אפשר להבין במחלוקת, שכשתנא קמא אומר "מקבל בשמאל", הוא מתכוון שחייבים לקבל דווקא בשמאל, ואפשר להבין שת"ק רק מכשיר קבלה בשמאל, ורצונו לומר: ומקבל גם בשמאל.

לכאורה, בתוספתא ישנה תשובה מפורשת לשאלה זו (צוקרמנדל, פרה פ"ג ה"י):

כיצד היה עושה? שוחט בימינו, ומקבל בשמאלו, ומזה באצבע הימנית, ואם שינה פסול. ר' יהודה אומר: בימינו היה שוחט, ונותן את הסכין לפניו או לזה שעומד בצדו, ומקבל בימינו ונותן בשמאלו, ומזה באצבעו הימנית, ואם שינה פסול.

אך אפשר שהמילים "ואם שינה פסול" מוסבות רק על סוף דבריו של ת"ק, על הזאה בימין – ובדין זה הוא מודה לר' יהודה.

ראינו שהרמב"ם מנה את הקבלה בכלי בין פסולי הפרה. את הקבלה בימין לא מנה שם הרמב"ם, למרות שפסק כת"ק. גם מדרכו זו לא ניתן ללמוד בהכרח שת"ק לא מצריך דווקא קבלה בשמאל – אפשר שת"ק כן מצריך קבלה דווקא בשמאל, ועם זאת בדיעבד אם קיבל בימין כשר. לעומת זאת, מדבריו בפירושו המשנה נשמע שאין עניין מיוחד לקבל בשמאל. הרמב"ם מסביר שם רק את דעתו של ר' יהודה (בתרגומו של הרב קאפח):

ור' יהודה עושה פרה אדומה כקדשים; כשם שדם הקדשים, אם קבל בשמאל פסול, כמו שבארנו בשני דזבחים – כך דם הפרה. ואין הדבר כן, לפי שדם הקדשים נזרק על גבי המזבח, ודם של זו אינו נזרק.

אין טעם לדבריו של תנא קמא, מלבד שלילת טעמו של ר' יהודה, ולכאורה משמע מכאן שאין עניין מיוחד לקבל בשמאל דווקא.

אחרונים העלו כמה סיבות, טכניות בעיקר, לכך שקבלת הדם תהיה בשמאל:²¹

21. ב'מקדש דוד' (טהרות סי' כד ס"ק ד) חקר מה המשמעות של דין הקבלה בשמאל (שלדבריו, בניגוד לרמב"ם, היא מעכבת): או שיש דין של קבלה בשמאל, בדומה לכך שבכל הקדשים צריך לקבל דווקא בימין; או שיש דין של קבלה בכלי שרת, ורק שמאל נחשבת כאן ככלי שרת. הנפ"מ תהיה לשיטת

א. בשואל ומשיב (תניינא, ח"ב סי' נח [ב]) כתב שזו תוצאה מכך שההזאה היא בימין, וכן כתב גם החזון איש (טהרות סי' ח ס"ק ו ד"ה שם וקבל; סי' יב ס"ק יא).²²

ב. בתפארת ישראל (פרה שם, יכין אות ע) ובערוך השולחן (טהרות סי' נה סעיפים יא-יב) כתבו שזו תוצאה של השחיטה בימין. ואף אם אמנם בשאר הקורבנות השחיטה היא בימין, בפרה ישנו דין האומר שאם דם הלך לאיבוד הפרה פסולה, ולכן חייב לקבל דווקא בשמאל, שלא יניח את הסכין או ייתן לחברו, ובינתיים ילך דם לאיבוד.

דבר שנעשה בשמאל הוא נדיר יחסית, אבל אינו ייחודי.²³ בספרי שלעיל נזכר עוד דבר שנעשה בשמאל, קבלת השמן הניתן על המצורע, המתוארת בתורה כך (ויקרא יד, טו): "וְלָקַח הַכֹּהֵן מִלֵּג הַשָּׁמֶן וַיִּצַק עַל פֶּה הַכֹּהֵן הַשְּׂמָאֵלִית". בפרשני התורה שם²⁴, מובאים טעמים לעשייה בשמאל דווקא, על דרך הדרש, הרמז והסוד, ואפשר להציע שגם לקבלת דם הפרה ישנו טעם כזה, המצריך שמאל דווקא.

ד. הסבר נוסף לדינים החריגים

עד כה, הסברנו את המחלוקות על קבלה ביד וקבלה בשמאל כנובעות מהשאלה היסודית עד כמה הפרה שייכת למערכת הכללית של קדשים, ועד כמה היא עצמאית, כחלק ממערכת של טהרות. אך דבר דומה לזה, אנחנו מוצאים בקרבן, שאין ספק ששייך לגמרי למערכת הקדשים – כך מתוארת בתוספתא (צוקרמנדל, נגעים פ"ט ה"ב) קבלת דמו של אשם מצורע:

היו שני כהנים מקבלין את דמו, אחד בכלי ואחד ביד. זה שקבל בכלי מקבל תחלה, וזה שקבל ביד מקבל אחריו, ואם שנה כשר. זה שקבל בכלי מקבל בימין

הראב"ד, שקבלה בכלי כשרה – אם שמאל היא רק כלי שרת, אזי אם מקבל בכלי שרת ממש, יכול לקבל גם בימין. צריך לשים לב שה'מקדש דוד' אינו מציע טעם אלטרנטיבי לאחרונים שנזכרים כאן. ייתכן שהסיבה לכך שכאן ה'ימין' היא שמאל, או לכך שרק שמאל מוגדרת כאן ככלי שרת, היא אחת מהסיבות שמופיעות באחרונים. וראה בהערה הבאה.

22. במקדש דוד (סי' נא ס"ק א ד"ה אמרינן שם) מבאר כך, יחד עם טעמים של תפא"י וערוה"ש, שהדם ילך לאיבוד: "זנראה דהטעם דאם שינה פסול הוא כיון דע"כ צריך להיות הדם אח"כ בשמאל, שהרי צריך להזות באצבעו הימנית... וכה"ג שיקבל בימין ויערה לשמאל, נחסר כ"ש מן הדם... ובדם הפרה אם נחסר כ"ש ג"כ פסול".

23. ישנן עוד כמה עבודות שנעשות בשמאל, ואכן דנים עליהן ומביאים להן מקורות: הולכת כף הקטורת ביום הכיפורים (יומא מז ע"א), הולכת איברים לכבש (זבחים כד ע"ב), הולכת הדם לרב ששת (יומא מח ע"ב), הגורלות ביום הכיפורים (עי' תוס' ישנים יומא לט ע"א ד"ה כי הדדי), ועי' עוד במקדש דוד (קדשים סי' טו סק"ב). לענייננו, מה חשוב הוא שקבלת הדם נעשית בדרך כלל בימין, ועל כן, על אף הדוגמאות הנ"ל, הדין הוא חריג וזוקק ביאור. נציין עוד, שהמקדש דוד (שם) הגיע למסקנה שלימין יש יתרון גם במקום שבו עבודה בשמאל כשרה.

24. ראה למשל ב'משך חכמה' ובדברי רש"ד הירש.

וזה שקבל ביד מקבל בשמאל, ואם שינה פסול. זה שקבל בכלי בא וזורקו על גבי המזבח וזה שקבל ביד בא לו אצל מצורע, אם שינה פסול.

כשם שבפרה קבלת הדם היא ביד ובשמאל, כך גם באשם מצורע.²⁵ לפי המתואר בספרי זוטא, ר' שמעון בן חנינא, המצריך בפרה קבלה ביד, לומד זאת מדמו של אשם מצורע:²⁶

א"ל ר' שמעון בן חנינא: והרי דם אשם מצורע יוכיח, שאע"פ שהכשרו הכשר דם, הרי הוא מן היד ולא מן הכלי, [אף אתה אל תתמה על הפרה שאע"פ שהכשרה הכשר דם, תהוי מן היד ולא מן הכלי]. מוטב לדון הכשר מהכשר, הכשר דם מהכשר דם, הכשר קודש מהכשר קודש, ואל יוכיח דם צפור מצורע שאין הכשרו הכשר קודש.

יתכן שהשוואה זו, בין דם פרה לדם אשם מצורע, היא המפתח להבנת הדינים החריגים הללו. כאמור, ברור שאשם מצורע שייך למערכת הקדשים,²⁷ ואם כן, אפשר שגם דבריו של מי שמבדיל בין הלכות קבלת דם הפרה להלכות קבלת הדם בקדשים בדרך כלל, ומצריך קבלת הדם ביד דווקא ובשמאל, אינם נובעים מכך שהוא לא רואה אותה כשייכת למערכת הקדשים, אלא מכך שהוא רואה אותה כבעלת תפקיד אחר בתוך מערכת הקדשים.

המכנה המשותף הידוע לנו לפרה ולאשם מצורע, שייכתן שהוא זה שאיפשר ללמוד את הדינים החריגים זה מזה, הוא שבשניהם ישנה עבודת דם שאינה מגיעה למזבח. מכנה משותף זה קושר אותם לעבודות דם נוספות:²⁸

א. פסח מצרים, שהדם שלו ניתן על המשקוף ועל שתי המזוזות.²⁹

25. הרמב"ם הבדיל ביניהם: בפרה הוא פסק, כפי שראינו, שקבל הדם ביד ובשמאל, ולעומת זאת באשם מצורע פסק (מחוסרי כפרה פ"ד ה"ב) שמקבל בידו הימנית ומערה לידו השמאלית, והכסף משנה שם כתב שזאת ע"פ תוספתא זבחים. ההבדלה הזאת יכולה לחזק את הכיוון הטכני באחרונים, לפיהם הבעיה היא איבוד הדם של הפרה (לעיל הע' 22), אבל מסתדרת גם לדעתנו – הפרה שייכת ל'חוץ' יותר מאשם המצורע.

26. בספרי, לעומת זאת, אשם המצורע מבסס דווקא את האפשרות שקבלת הדם בכלי, ולא ביד: "אתה דן מלוג שמן, ואני אדון מדם האשם". ברור ששם מדובר על קבלת הדם השנייה, זו שנעשית בכלי.

27. גם אם אמנם אפשר לדון על הקבלה עצמה האם היא עבודה או לא – מצינו סתירה בין דברי הגרי"ז (ב'חידושי מרן הגרי"ז הלוי החדשות וכו', המופיעים בפרויקט השו"ת, זבחים סז ע"א ד"ה תוס' ד"ה בשינוי בעלים) ש"הדין קבלה ביד לא הוי מדיני הקרבן, ורק דהוא מדיני הכשר מצורע", לבין דברים שהביאו משמו תלמידים (ולמשל ב'משנת טהרות' נגעים פי"ד מ"ח, עמ' רצו) – ברור שאשם המצורע הוא קרבן, ואפילו נותנים מדמו על המזבח. יוני גרוסמן (תורת הקרבנות, עמ' 588) מביא את דברי מי שרואה במתן הדם 'מטהר', אך הוא דוחה זאת – ההיטהרות קשורה בחטאת ובעולה, ולא באשם.

28. הצביע על כך יוני גרוסמן (תורת הקרבנות, עמ' 589-588, והערות 80 ו-83).

29. ראב"ע רומז לקשר בין מצורע, פרה ופסח מצרים, בדברו על עץ ארץ ואזוב ושני תולעת (ויקרא יד, ד): "והנה המצורע והבית המנוגע וטומאת המת קרובים, והנה גם הם כדמות פסח מצרים", והוא

ב. הדם בברית סיני, "וַיִּקַּח מִדַּם הַזֶּה וַיִּזְרַק עַל הָעָם" (שמות כד, ח).

ג. איל המילואים, שהדם שלו ניתן על גופם של הכוהנים.

בנוגע לפסח מצרים, במכילתא (פסחא, פרשה ו) ישנה הוה אמינא שגם שם לא יהיה צורך בכלי. למרות שהמכילתא דוחה זאת, נראה שעצם המחשבה שלא יהיה צורך בכלי נובעת מנקודה זו ממש: אין צורך בכלי, בדם שאינו מגיע למזבח.³⁰

ביטוי יפה לכך שכלי אינו מהווה תנאי בעבודת דם, אלא רק בכזאת שמגיעה למזבח, נותן בעל ערוך השולחן (טהרות סי' נז סעיף י):

דלא שייך הבאה בידו אפילו לפני מלך בשר ודם.

כלומר, בדרך כלל הצורך בכלי הוא מעין "הקריבהו נא לפחתך" – אין זה מכובד להגיש למזבח דם שלא בכלי, כשם שאין מגישים כך אוכל לפני מלכים.³¹ בדם שאינו מגיע למזבח, גם אם הוא עבודה, אין צורך בכלי לקבלתו.³²

המדרש מגדיר את עבודת הדם של הפרה כ'מכשיר', בניגוד לעבודות דם אחרות. יוני גרוסמן³³ מדבר על עבודת הדם של הקורבנות שראינו לעיל, כבעלי מטרה מיוחדת וחריגה: להכניס את מקבל הדם אל הקודש. למצורע נאסר להיכנס את הקודש, הוא היה מנותק,

אף מגדיר זאת כ'סוד' (במדבר יט, ו). המכנה המשותף לקדשים הללו – שכולם משתמשים בעץ ארז ואזוב ושני תולעת, כאמור – הוא שכולם 'קדשים בחוץ', או מעין זה.

30. עם זאת, ברית סיני היא המקור לחיוב כלי בכל הקורבנות, ראה מכילתא דרשב" (פכ"ד פס' ו).

31. מו"ר הרב משה ליכטנשטיין העיר, שהמזבח דווקא מקבל דברים שלא בכלי. הרי האיברים שעולים על המזבח נזרקים אליו ביד. גם עבודת הקמיצה, ושחיטת העוף, נעשות ביד, ולא בכלי. לענ"ד יש לחלק ביניהם – הרי גם לפני מלך בשר ודם, יש דברים שיכולים להיעשות ביד.

בניגוד לדברי ערוה"ש, מו"ר הרב משה ליכטנשטיין הדגיש את תפקידם של כלי השרת כמקדשים דווקא; אך אין צורך דווקא בכלי שרת כדי לקדש (ראה במקדש דוד, קדשים סי' ג סק"א, שדן שם בלחם הפנים ובעצים, שהמעשה מקדש אותם, גם בלי כלי שרת. גם בבמה אין צורך בכלי שרת, אע"פ שהדם כן צריך להתקדש, והוא אף מגיע למזבח (ובכ"ז, לפי דברי ערוה"ש נצריך כלי, משום הקריבהו נא לפחתך!), אך עי' בדברי הגרי"ז, במכתבים שבסוף חדושי מרן רי"ז הלוי, פא ע"ד, שמתלבט אם בבמה קדושת פה יוצרת קדושת הגוף, ומכריע שלא). בנוסף, הבאנו לעיל אחרונים שמגדירים את ידו של הכוהן ככלי שרת, ואפשר לומר שלדבריהם יש שני תפקידים לכלי שרת. לעיתים אין צורך בתפקיד הקידוש, מכיוון שידו של הכוהן היא ככלי שרת, וכאן אין צורך בכלי בכלל, בגלל 'הקריבהו נא לפחתך'.

32. כיוון דומה הציע הרב דני וולף בדעת הרמב"ן (במדבר יט, ב), המגדיר את הפרה כ"ריח ניחוח בחוץ": "ממילא הדינים הקשורים למקדש לא יופיעו, ונצטרך להגדיר אלו דינים תלויים במקום המקדש ואלו תלויים בשם קרבן וקדושתו" (מנחה טהורה עמ' 239) – לפי דברי ערוה"ש, קבלת הדם בכלי שייכת למקדש, ולא לשם קרבן.

33. שם, וכן בעמ' 361-360.

ועכשיו, כשבאים להחזיר אותו אל הקודש, 'מכשירים' אותו ע"י דם האשם. גם הכוהנים, כשרוצים לקדש אותם לעבודתם, נותנים עליהם את דמו של איל המילואים. בדומה לזה ניתן לומר גם על עם ישראל כולו, המתקדש בברית סיני,³⁴ ועל נתינת הדם בפתחי בני ישראל במצרים – דבר זה מקדש את הבית, ומגדיר אותו כבית ישראלי, שאין למשחית רשות להיכנס אליו.

דווקא על דם הפרה קשה לומר דבר דומה לזה – הרי הדם אינו ניתן על הכוהן, אלא מוזה נוכח פני אוהל מועד. ישנה בפרה גם הזאה הניתנת על האדם, הזאת המים, שתפקידה לטהר, אבל לא בה אנו עוסקים כעת. לדעתי, ניתן להציע בזהירות, שגם הזאת הדם מן הכוהן לכיוון הקודש יכולה להכשיר. דרך אחת להכשיר, היא נתינת הדם או השמן על הכוהן, אבל דרך נוספת להכשיר היא שהכוהן עצמו יעשה פעולה מסוימת. דרך דומה לזה מצינו בכלי המקדש – קידושם של הכלים נעשה באמצעות משיחתם בשמן המשחה, אבל חינוכם לעבודה נעשה באמצעות השימוש בהם.³⁵ אפשר שהזאת דם הפרה מן הכוהן לכיוון הקדוש, יש בה הכשר של ידי הכוהן להזאת המים שתבוא לאחר מכן, בסיומו של התהליך.³⁶

ה. סיכום

בראשית דבריי, סקרתי את הדין המיוחד של קבלת דם הפרה ביד, ולא בכלי. ראינו את מקורותיו, ואת מחלוקת הראשונים על קיומו. את המחלוקת הזאת הסברתי לפי החקירה היסודית של מעשה הפרה – עד כמה הפרה שייכת לדיני קדשים, ועד כמה היא עומדת לעצמה כדין בטהרות. לפי השאלה הזאת, הסברתי גם את המחלוקת על הולכת הדם: ככל שהפרה דומה יותר לקדשים, נכשיר – ואולי אף נצריך – כלי בקבלת דמה, ונצריך הולכה של הדם. לאחר מכן, ראינו את הדין החריג השני, קבלת הדם בשמאל. עמדנו על הסיבות האפשריות לדין זה, שגם את המחלוקת בעניינו אפשר להסביר כנובע מהחקירה היסודית המדוברת.

34. מו"ר הרב איתן שנדורפי ('הדר התורה' לספר שמות, עמ' 254–260), הביא שיטות שונות בהסבר דם הברית. לדברינו כאן מתאימה שיטת רבנו בחיי בשם רש"י (שמות כד, ז), ש"היה הענין להחשיבם", ואף מביא כדוגמה את המילואים, ושיטת ראב"ע (הפירוש הקצר שם פס' ח): "כמו 'ויז על אהרן ועל בגדיו', ובו היתה קדושתו". לעומתם החזקוני ור"ח רואים בדם הברית איום, והמדרש רואה בו דם של ברית אוהבים, שבה כל אחד שותה את הדם של חברו, וכך הם מתאחדים.

35. יומא יב ע"ב. וראה בדומה לזה אצל גרוסמן (שם עמ' 590), המציע שאכילת איל המילואים על ידי הכהנים מכשירה את הכהנים לאכול בשר קדשים מכאן ולהבא. ועי' ב'בית ישי' (סי' לב), שחידד את ההבדל בין קידוש לחינוך.

36. וראה ב'עמק הנצי"ב': "שהזית הדם אינו לכפר שאין כפרה בחוץ, אלא הכשרה של פרה כך הוא, כמו הכשרו של הלוג בהזי' נוכח פני א"מ. ותו, דהא לא לכפרה באה, דאי לא נצרכו לאפר לא היו עושים פרת חטאת לעולם".

מתוך השוואה לאשם מצורע, שהוא המקור לדין קבלה ביד, הצעתי הסבר אחר לדינים החריגים שבקבלת דם הפרה: גם אם נאמר שהפרה שייכת למערכת הקורבנות, היא חלק מכמה קורבנות שעבודת הדם שלהם משונה, ובניגוד לשאר הקורבנות, תפקידה הוא להכשיר. דם שכזה אינו מגיע למזבח, ועל כן אין צורך לקבל אותו בכלי דווקא, ואפשר יהיה לקבל אותו בשמאל.

רובם של הקורבנות המכשירים עושים זאת באמצעות הזאת הדם (או השמן) על האובייקט שאותו רוצים לקדש, והצעתי בדרך אפשר, שהפרה שונה מהם, והיא מקדשת דווקא את ידיו של הכוהן המזה.